

В. Колода

САЛТІВСЬКА КЕРАМІКА СЕЛИЩА МОХНАЧ П

Одним із найкраще досліджених мікрорегіонів лісостепової зони Хозарського каганату є городище в с. Мохнач Слобожанської територіальної громади сучасного Чугуївського району Харківської області. Серед 21 відомого навколо нього селищ, найпівнічніше розташовано селище Мохнач П. Воно є найбільш дослідженим серед усіх поселень-сателітів. Робота присвячена аналізу керамічного посуду салтівської культури (середина VIII — середина X ст.), котрі превалюють серед означеної категорії знахідок. Обробка керамічної колекції охоплює аналіз форм, орнаменталізації, об'ємів, призначення та розподіл у просторі культурного шару.

Ключові слова: раннє середньовіччя, Хозарський каганат, салтівська археологічна культура, салтівська культурно-історична спільність, керамічний посуд.

Вступ. Селище Мохнач П¹, відкрите 2008 р., входить до округи городища в с. Мохнач Харківської області та є найпівнічнішим його поселенням-сателітом (рис. 1: 1). Його неодноразово (2009, 2011, 2014 рр.) розкопувала Середньовічна експедиція Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди на чолі з В. В. Колодою (2009; 2011, с. 4—29; Колода, Свистун 2014, с. 31—45). Загалом вивчено орієнтовно 4000 м². Найбільшим є розкоп 1 у південно-західній частині поселення, де досліджено суцільну площу 3848 м² (рис. 1: 2). Розкоп 2 складав лише 84 м², також пройдено кілька пошукових шурфів для пла-

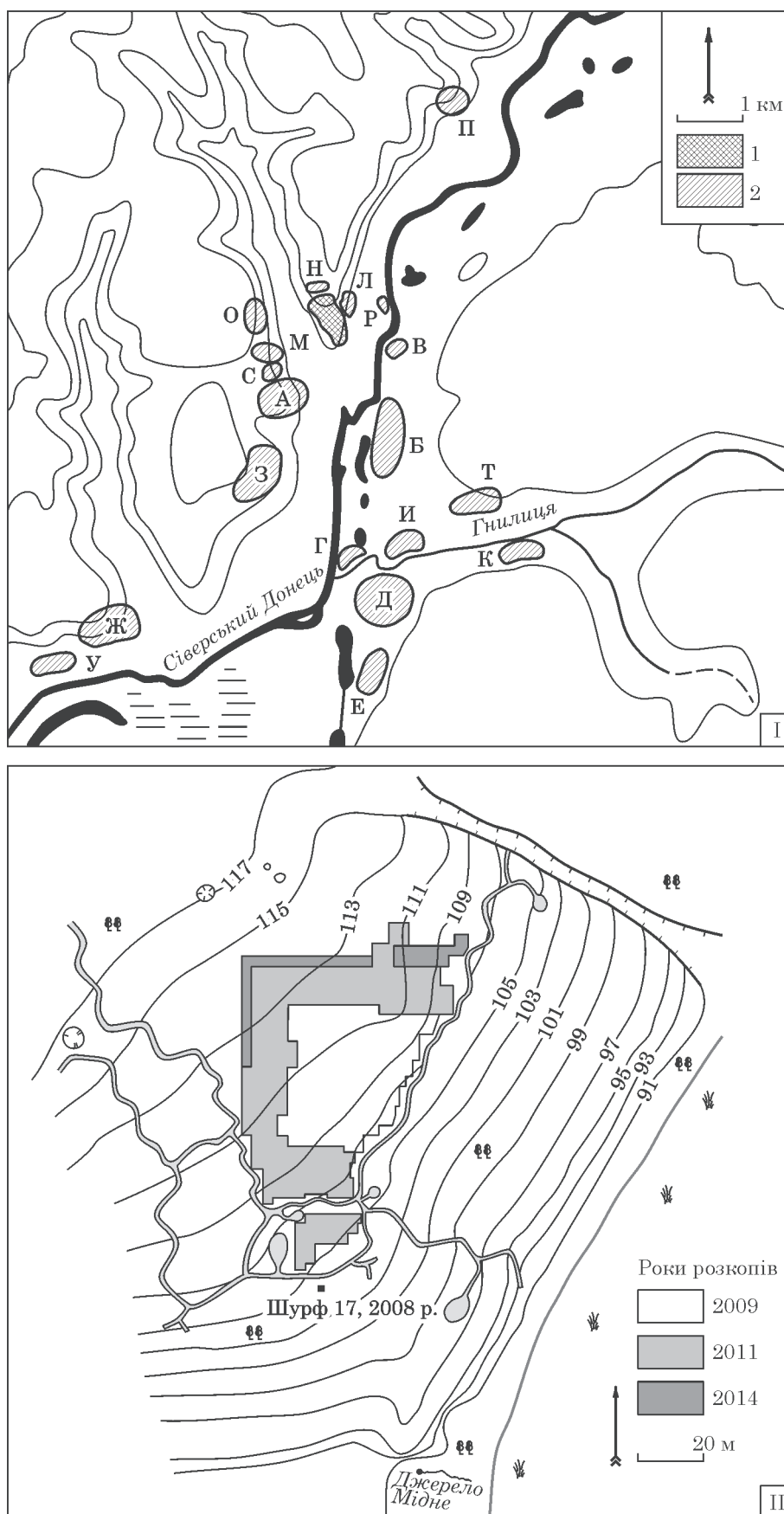
нування робіт і з'ясування меж пам'ятки. Необхідно наголосити, що значні складнощі під час дослідження були пов'язані не тільки із вирощеного тут захаращеного підліском та кущами природного листяного лісу, котрий нараховує не один десяток років, а й наявність німецьких бліндажів, вогньових точок і ходів сполучення часів Другої світової війни.

Матеріали цієї пам'ятки неодноразово привертати увагу дослідників. Окрім інформаційних повідомлень і тез конференцій, деякі групи археологічних джерел проаналізовано у підсумкових монографіях щодо розвитку сільського господарства ранньосередньовічного населення Східної Європи (Горбаненко, Колода 2013, с. 67, 76—115, 190—191; Колода, Горбаненко 2018, с. 61—63, 67—122; Koloda, Gorbanenko 2020, р. 40—42, 46—83) і у спеціалізованих археологічних дослідженнях. Останні присвячені певним питанням розвитку цієї пам'ятки під час існування тут населення салтівської культурно-історичної спільності, зокрема розвитку ремесла (Колода, Колода 2009; Колода 2016b; 2017), організації житлового простору в межах поселення (Колода 2021) та аналізу житлово-господарських комплексів (Колода 2015; 2016c). На жаль, керамічне виробництво як напрям діяльності ранньосередньовічного населення у часи Хозарського каганату досі залишався, практично поза увагою науковців². Все це робить запропоновану роботу актуальною. Важливості їй додає той факт, що кераміка (від часів її появи) практично завжди слугує основним культурно-хронологічним показником стародавніх племен, пам'яток і комплексів. У

1. Від 1950-х рр., з часів відкриття першого поселення в околицях городища в с. Мохнач, Б. О. Рибаків запропонував нумерувати селища за кириличною абеткою. Це триває донині. У деяких публікаціях (не з вини авторів) літеру «П» (*ne*) замінено на римську цифру II.

© В. КОЛОДА, 2024

2. Єдина робота щодо кераміки присвячена добі пізньої бронзи (Корохіна, Колода 2019).

Рис. 1. Селище Мохнач II: I — селища навколо городища Мохнач; II — розкоп 1 на селищі. **Умовні позначення:** 1 — городище Мохнач; 2 — селища

Fig. 1. Mokhnach II settlement: I — settlements around Mokhnach hillfort; II — Excavation area 1 on the settlement. **Map key:** 1 — Mokhnach hillfort; 2 — settlements

Таблиця 1. Невзятий керамічний матеріал з розкопів на селищі Мохнач II
Table 1. Unregistered ceramic material from excavations on Mokhnach II settlement

Культура / категорія	Розкоп 1 (3848 м²)				Розкоп 2 (84 м²)	Разом	Кількість комплексів
	Глибина, см						
	20	40	60	80	20		
Зрубна	318	360	56	9	—	743	2, р. 1
Пеньківська	34	20	19	—	—	73	—
Салтівська / амфори	356	156	—	—	9	521	+
Салтівська / тарна	11	4	—	—	—	15	+
Салтівська / кухонна	2330	408	6	2	42	2788	+
Салтівська / столова	2605	736	1	—	—	3342	+
Новий час	276	73	4	—	—	353	1, р. 1
Разом	5930	1757	86	11	51	7835	—

Салтівська культура — 38 комплексів: 36 — на розкопі 1; 2 — на розкопі 2. Докладніше див. Колода 2021.

Saltiv culture — 38 sites: 36 — at the exavation 1; 2 — at the excavation 2. For more details, please view Koloda 2021.

ній відображається технологічний рівень суспільства з його ресурсною базою, а через форми та орнамент — його естетичні вподобання. Розвиненість форм і категорій керамічного посуду може свідчити про рівень розвитку господарства і зручність влаштування хатнього життя. До того ж, у кераміці доволі часто проявляються міжетнічні контакти і культурні взаємпливи.

Результати та їх обговорення. На поселенні Мохнач II виявлено керамічні рештки кількох археологічних культур, належних до різних епох: неоліту — єдиний фрагмент посудини *культури ямково-гребінцевої* кераміки IV тис. н. е. (Корохіна, Колода 2019, с. 167); розвиненого етапу *зрубної культури* бронзового віку — XVII—XVI ст. до н. е., що доповнені двома господарськими ямами (Корохіна, Колода 2019, с. 173), раннього середньовіччя та нового часу. Ранньосередньовічна група охоплює кераміку *пеньківської* (VI — перша половина VIII ст.)³ та *салтівської культур* (середина VIII — середина X ст.). Є тут і *слобожанська кераміка* (XVIII—XIX ст.)⁴. Найяскравішим, хоча і не абсолютним, показником частки

салтівського керамічного посуду на селищі Мохнач II є його кількість у невзятому до музейного зберігання матеріалі (табл. 1). Для цієї пам'ятки вона становить 85,08 % (загалом 6666 фрагментів). Далі мова йтиме лише про салтівську групу решток.

Про частково місцеве створення частки керамічного посуду свідчать дві виявлені ями для гомогенізації глини (Колода 2016с, с. 51). Вони були невеликі за обсягом та розташовані у різних садибах (Колода 2021, с. 136—138, табл. 1). Для створення виявленого на поселенні посуду майстри використовували як «швидке» гончарне коло з традиційним ножним приводом, так і «повільне» коло (обертовий столик). Про останнє свідчать невеликі, зокрема столові, посудини із товщиною черепка ≈ 1 см та слідами загладжування жмутком трави із внутрішнього боку тіла, хоча якість тіста і випалу, правильні пропорції тіла не поступаються безсумнівно гончарним виробам. Все це свідчить, вірогідно, про обмежений (домашній) характер гончарного виробництва на самому поселенні за панівного становища високоякісного привізного посуду. Його постачання відбувалось із причорноморських територій (принаймні амфори, гідрії) та сусідніх гончарних центрів лісостепової території Хозарського каганату, зокрема з городища Мохнач, де виявлено садибу гончара із гончарним горном (Колода 2010).

Увесь виявлений посуд населення салтівської культурно-історичної спільності (далі — СКІС) традиційно за призначенням можна розділити на три групи: тарний, кухонний і столовий (Плетнева 1967, с. 103—134). Ці групи співвідносяться у відсотках як 8,04 : 41,82 : 50,14. Також зазначимо, що за роки розкопок на селищі виявлено 25 розвалів салтівських посудин різно-

3. Хронологія пеньківських старожитностей не входить до завдань цієї роботи. Але, як показує піввікова практика польових досліджень лісостепової зони Сіверського Дінця і Осколу, пеньківські пам'ятки доживають тут до середини VIII ст. і є однією зі складових салтівської археологічної культури. У селищі Мохнач II пеньківська кераміка в незначній кількості фіксується лише на обмеженій площі найпівденнішої частини розкопу 1; комплекс цієї культури не виявлено.

4. Новий час представлений однією господарською спорудою у південній частині того ж розкопу; він містить і певну кількість фрагментів гончарного посуду, котрі подекуди траплялись нам у всьому розкопі.

Таблиця 2. Зведена таблиця ймовірних обсягів посудин з селища Мохнач II
Table 2. Summary table of probable amount of vessels from Mokhnach II settlement

Група	Категорія	Зображення	Обсяг, л	Номер, польовий опис
Тарний посуд	Амфора	Рис. 2: 1	20,5	18
		Рис. 2: 2	9,2	340
	Гідрія Великий парадний піфос	Рис. 2: 3	17	355
		Рис. 3: 1	12,6	53/78
		Рис. 3: 2	10,7	121
		Рис. 3: 3	9,2	318
		Рис. 3: 4	9,5	215
		Рис. 3: 5	≈17,5	280
		Рис. 3: 6	22,6	361/370
		Рис. 3: 7	23,4	477
		Рис. 3: 8	11,4	342
Кухонний посуд	Горщик	Рис. 4: 2	2,5	220
		Рис. 4: 3	1,8	442
		Рис. 4: 4	>0,58	445 *
		Рис. 4: 6	>0,58	74
		Рис. 4: 7	≈2	205
Столовий посуд	Глечик	Рис. 6: 1	>1л	281
		Рис. 6: 7	0,6л	278
		Рис. 7: 1	>2,5	54
	Кухоль	Рис. 7: 2	>2	363
		Рис. 7: 5	≈2	529
		Рис. 7: 3	>1	531
	Горщик / сільниця	Рис. 6: 6	≈0,5	276
		Рис. 4: 5	≥0,5	445 *
	Культова посудина	Рис. 8: 1	≥0,3 + 0,3	232

* Під час польових досліджень під 445 взято скупчення фрагментів як від одного горщика, під час камеральної роботи в умовах лабораторії виявлено, що це рештки двох посудин.

* In the process of the field research, the accumulation of fragments that seemed to belong to the same pot was taken under N 445; however, during cameral work in laboratory conditions, they occurred to be from two different vessels.

го ступеня збереженості⁵. Це допомогло в більшості випадків реконструювати їхній зовнішній вигляд: реставрувати в натурі або відновити графічно (переважно). Завдяки цьому ми пропонуємо і обчислення їхніх «робочих» обсягів — від дна до шийки (у гідрій і глеків — до нижнього краю горловини). Для цих розрахунків ми використали математичні формули обчислення суми обсягів двох усічених конусів (від дна до найширшого перетину і від цього перетину до шийки / нижнього краю горловини). Для визначення обсягу деяких посудин використано формули розрахунку кулі або циліндру. Всі отримані дані зведені у табл. 2.

Перейдемо до розгляду категорій посуду по групах.

Тарний посуд. Ця група представлена такими категоріями посуду: амфори, великі тарні піфоси, гідрії, баклаги, великі парадні піфоси

(обсягом ≈10 л і більше). Зазначимо, що беззаперечно відносити всі сіро- та чорнолощені або бежеві піфоси до парадного столового посуду навряд чи правильно. Сосуди такого великого обсягу важко уявити як одиницю столового набору. Скоріш за все, їх використовували для збереження питної води або зерна, крупи чи борошна безпосередньо у житлі, де вони відігравали роль частини інтер'єру. Їхня орнаментация (лощиння, канелюри) докорінно відрізняється від горизонтально прокреслених по тулубу прямих чи хвилястих ліній кухонних горщиків (чи горизонтально і вертикально / навкоси прокреслених ліній у тарних піфосів), чим зближає їх із парадним престижним посудом. Таке ж значення могли мати і великі (10 л та більше) глеку та горщики, котрі поки не виявлені серед матеріалів цього поселення, але добре відомі на інших пам'ятках, зокрема у Верхньому Салтові (Колода 2016а, с. 115—119, табл. 1).

Амфори. Серед зафіксованих, але не взятих до колекції керамічних фрагментів салтівського часу, амфорний матеріал становить 7,8 %. Цей

5. Ще один розвал (530 за польовим описом розкопу 1) із фарбовим орнаментом і петлею / вушком належить до нового часу.

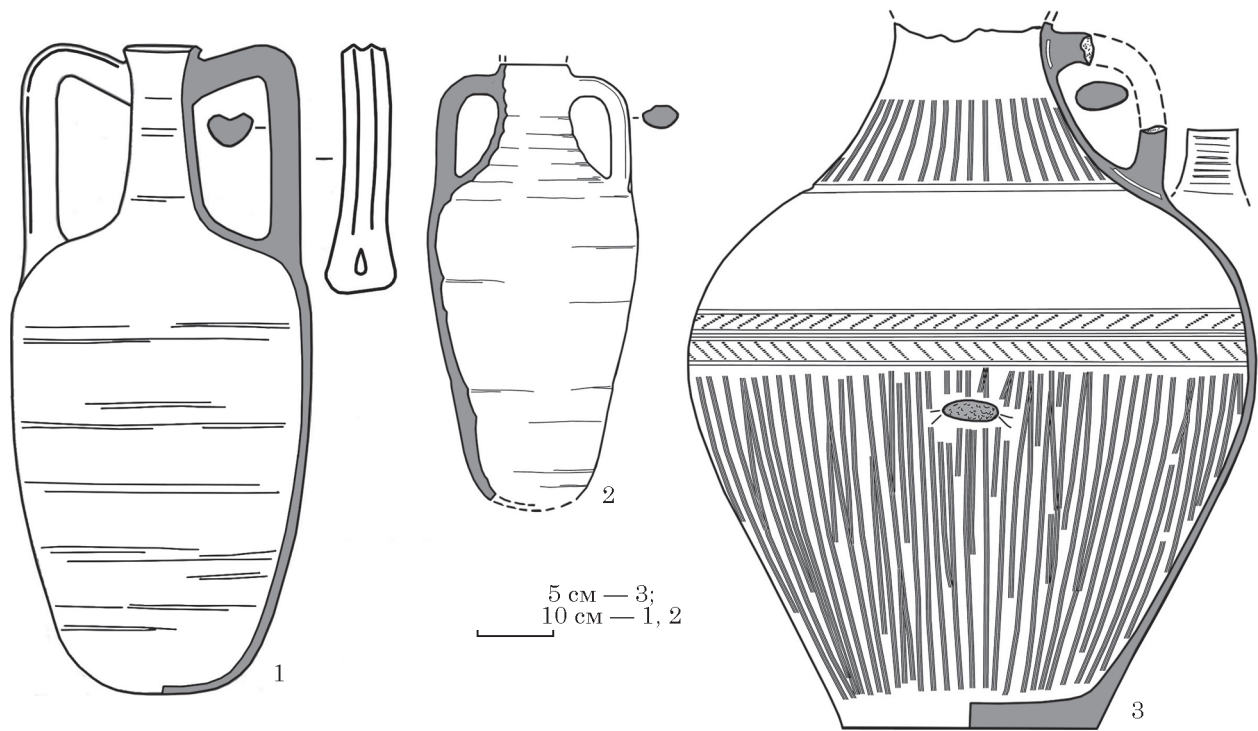

Рис. 2. Тарний посуд: 1, 2 — амфори; 3 — гідрія

Fig. 2. Tare utensils: 1, 2 — amphorae; 3 — hydria

посуд створювали із якісного щільного тіста, він має рівномірний випал здебільшого теракотового кольору з обох боків черепка та (у більшості випадків) в перетині. Це були вироби майстерень Причорномор'я — Приазов'я. Практично всі вони належать до так званих округлодонних «гофрованих» виробів, але ступінь гофрованості різний: від чітко помітних до ледь виражених смуг. Серед цієї категорії матеріалу в розкопі 1 виявлено три розвали амфор. Одна з них, що мала сірий колір (307 за польовим описом розкопу 1) не підлягала реставрації. Дві інші відновлені (рис. 2: 1, 2). Обсяг їх різний: 9,2 та 20,5 л (табл. 2). Цей різновид тарного посуду використовували переважно для перевезення та зберігання рідини.

Великі тарні піфоси. Привертає увагу той факт, що рештки традиційних для інших пам'яток СКІС товстостінних (>1 см) тарних піфосів мало представлені у видобутому матеріалі. Їхня загальна кількість лише 2,8 % від виявленої і не взятої до колекції тарної кераміки (табл. 1). Знайдені були лише стінки товщиною 1,5—2,5 см без морфологічних ознак чи орнаменту. Невеликою кількістю уламків товстих стінок із додаванням грубого шамоту вони представлені лише у комплексі 28, котрий за призначенням інтерпретований як комора для зберігання харчових (передовсім зернових) запасів. Це свідчить, що для збереження збіжжя та інших твердих продуктів мешканці поселення використовували м'яку тару (Горбаненко, Колода 2013, с. 97—98; Колода, Горбаненко 2018, с. 92—93), що підтверджено і етнографічним матеріалом (аж до сучасності).

Гідрії представлені на поселенні єдиним придатним для графічного відновлення екземпляром (рис. 2: 3). Хоча не виключено, що серед уламків, котрі ми віднесли до столового посуду, могли траплятись і фрагменти інших гідрій. Особливістю цього посуду є наявність трьох вертикальних ручок: дві в місці найбільшого діаметру — для перенесення тари, одна — поблизу горловини (для зручності наливання у менші ємкості). Наш сіроглиняний екземпляр мав багатий графічно-лощений орнамент. Він складався з вертикально лощених смуг по шийці та нижній частині тулуба, а також горизонтально нанесених канелюрів, котрі в центральній частині доповнені рядами відбитків гребінцевого штампавкосу. Верхня ручка теж прикрашена горизонтально лощеними лініями. Обчислений обсяг становив 17 л. Сама назва категорії цього посуду вказує на його використання для збереження води.

Великі парадні піфоси. Це вісім посудин, що представлені фактично не повними (не повністю відновленими) тілами, котрі, однак, дають можливість їх впевнено реконструювати графічно (рис. 3). Їхній обсяг становить 9,2—23,4 л (табл. 2), що виключає їх із групи столового посуду і дає підстави віднести до тарної групи.

Вони створені з якісного, добре відмученого тіста з невеликою кількістю дрібних домішок і якісним випалом тонкого черепка переважно бежевого або сіро-бежевого кольору. Їхня поверхня не має кіптяви або інших слідів впливу вогню. Вона добре заглажена, лише в одному випадку фасуються «треки» — сліди від викришування

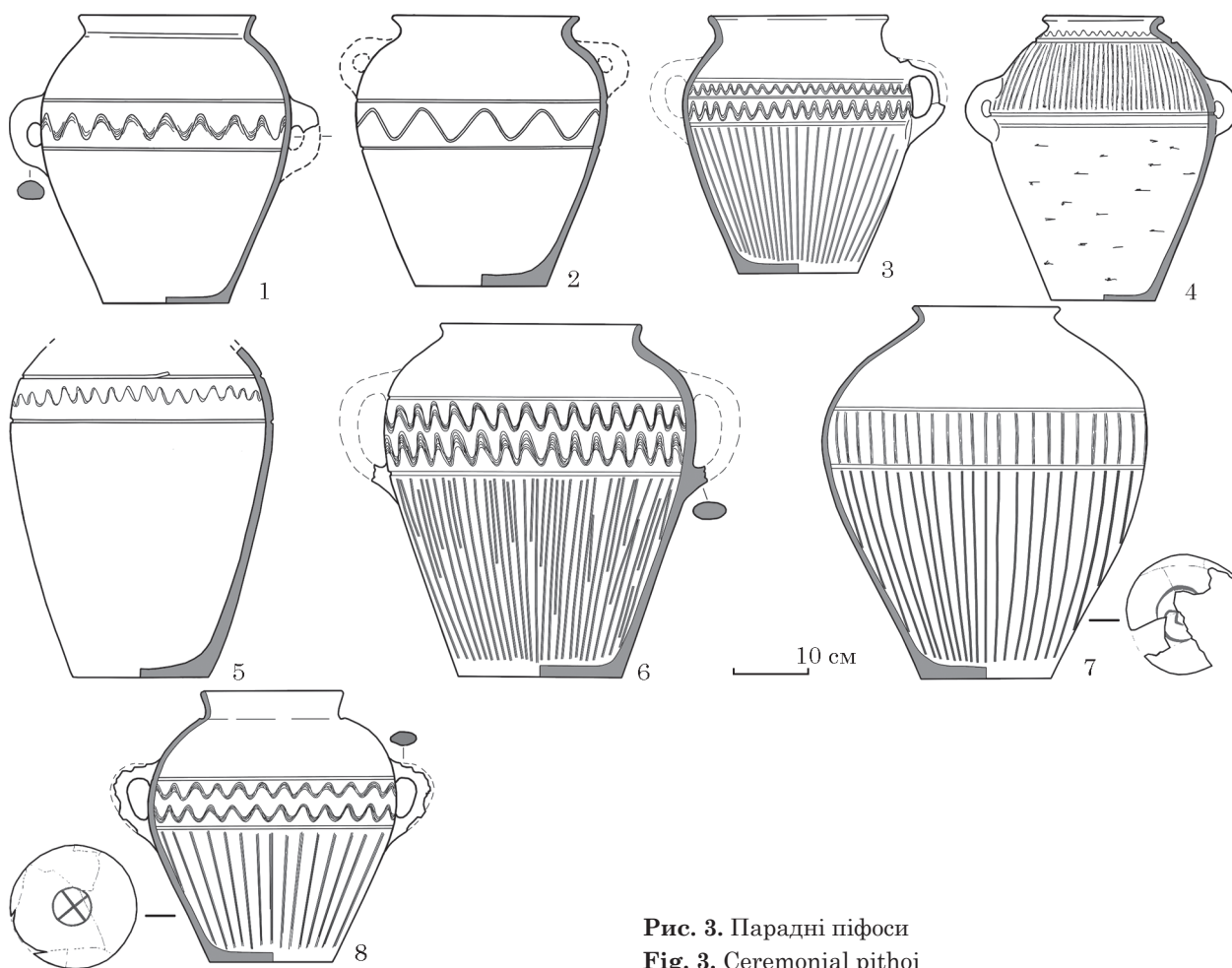

Рис. 3. Парадні піфоси

Fig. 3. Ceremonial pithoi

дрібних часточок шамоту під час остаточного формування тіла на швидкому гончарному колі (рис. 3: 4). На більшості з них зафіксовані по дві вертикальні ручки біля найширшої частини (рис. 3: 1—4, 6, 8). На двох є «клейма» на денцях: «хрест в колі» (рис. 3: 8) — один із найпоширеніших різновидів «клейма», а також «свастика в колі» (рис. 3: 7) — трапляється нечасто. Серед орнаментальних мотивів є графічні і лощіння в різних комбінаціях. Перша група представлена горизонтальними канелюрами, що зафіксовані на всіх виробках цієї категорії, та горизонтально прокресленими хвилястими лініями між канелюрами (рис. 3: 1—3, 5, 6, 8) або по шийці (рис. 3: 4). Для нанесення таких ліній використовували одинокі вістря / паличку (рис. 3: 2, 4, 5) або 3—5-зубчастий штамп (рис. 3: 1, 3, 6, 8). Лощіння було простим: неширокими мало упорядкованими вертикальними смугами / лініями. Ними покривали верхню (рис. 3: 4), середню (рис. 3: 7) або, найчастіше, нижню частину тулуба (рис. 3: 3, 6—8).

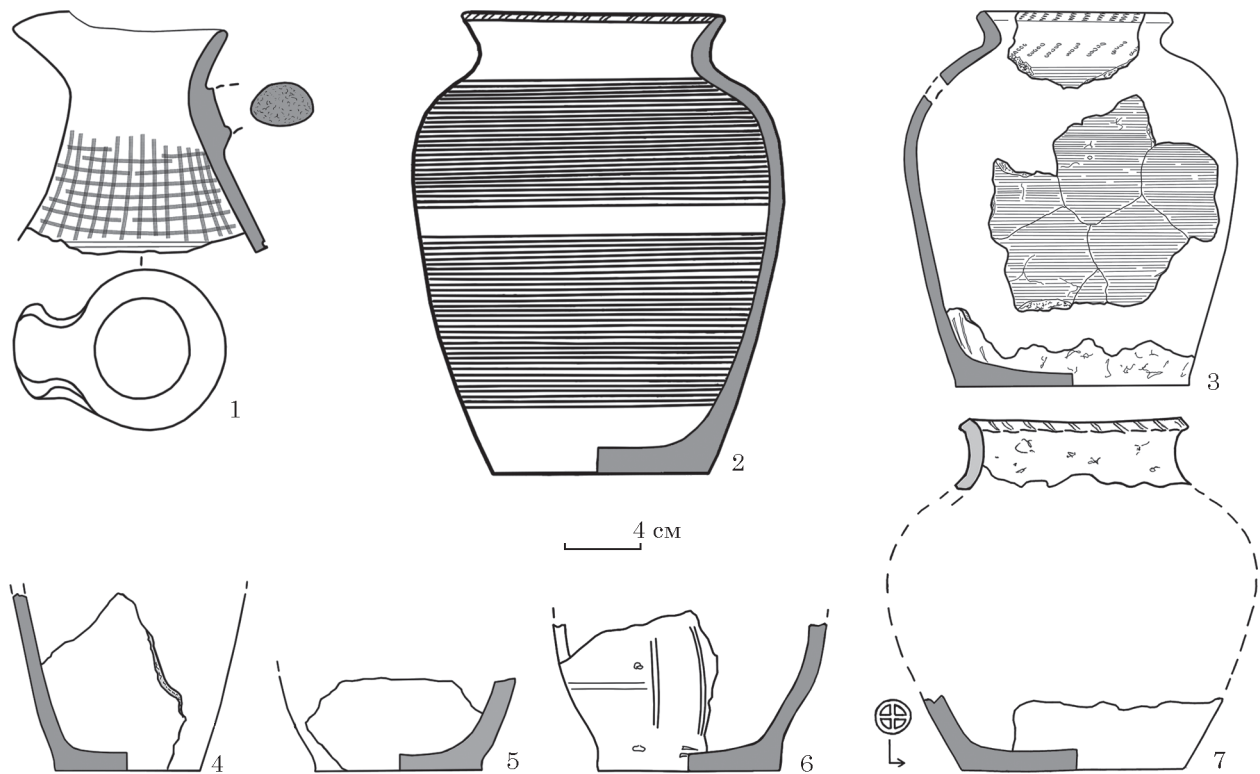
Аналогії більшості цих посудин (тісто, форма, орнамент) широко відомі на пам'ятках СКІС, наприклад на селищі у Верхньому Салтові (Колода 2016а, рис. 4: 2, 4, 6). Такі посудини виконували не тільки роль хатнього тарного посуду для збереження питної води або першочергового запасу зер-

на / крупи / борошна, а й були частиною інтер'єру житла, прикрашаючи побут господарів.

Баклаги. Їхні рештки в невеликій кількості знайдені в розкопі 1 (297, 298, 302, 311 — за польовим описом) та розкопі 2 (6, 7). Не виключено, що деякі їхні дрібні уламки були занесені до решток амфорних фрагментів. Це були невеличкі посудини ємкістю 1—3 л для збереження рідини (вина чи води) під час кінних подорожей. За етнографічними даними, їх найчастіше прив'язували до сидла або зберігали у сумці, прикріплений до сидла.

Кухонний посуд. Ця група представлена горщиками, глечиками та їхніми фрагментами (рис. 4: 5).

Горщики. Ця категорія складає майже 42 % від не взятих до колекції і обчислених фрагментів, серед яких виділяють кілька розвалів від умовно цілих форм. Принаймні збереженість дає змогу відновити їх графічно (окрім одного випадку — 144 за описом розкопу 1). Саме на прикладі горщиків можна стверджувати про місцеве керамічне виробництво за допомогою «обертового» столика (повільного гончарного кола). Вироби, створені у такий спосіб, більш товстостінні, приземкуваті, в їхньому тісті прослідковується шамот середнього розміру (із гранню зерна до 5—7 мм), котрий створює

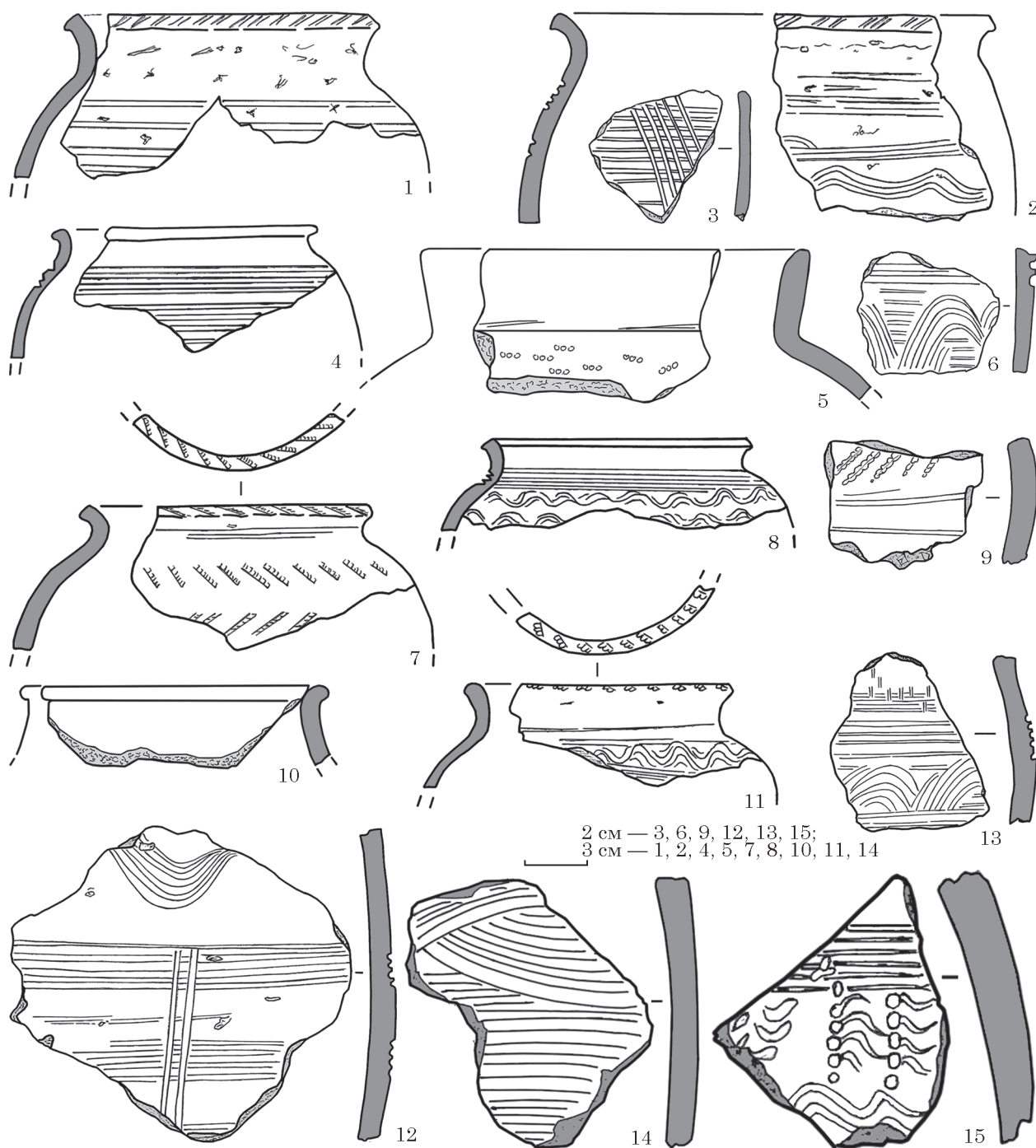
Рис. 4. Кухонний посуд: 1 — глек (?); 2—7 — горщики
Fig. 4. Cooking utensils: 1 — jug (?); 2—7 — pots

перехату поверхню (рис. 4: 3, 6, 7; 5: 1, 2, 12). Більшість горщиків створені із якіснішого однорідного тіста щільного замісу із додаванням піску та дрібного шамоту (тут розмір зерна не перевищує в перетині 3—4 мм). Випал посудин різної якості, але завжди на зламі середня частина темніша за колір поверхонь. Це, за власним досвідом, є традиційним для салтівських горщиків, що свідчить про нижчу температуру випалу, аніж під час виготовлення амфор, великих парадних піфосів або столового посуду. Більшість горщиків та їхніх уламків свідчать про перебування їх на вогні: кіптява, підпалини, а в деяких випадках — і перепалення.

Менша частина цих посудин не була прикрашена (рис. 4: 4, 5), але більшість мала традиційну орнаментацию по тулубу та краю вінця. Найчастіше зафіксовано такі елементи традиційної салтівської орнаментации тулуба: горизонтальні прямі або хвилясті лінії, нанесені загостреною паличкою / щепкою або гребінцевим штампом із різною кількістю зубців (найчастіше 3—5). Прямі горизонтальні лінії могли покривати практично все тіло посудини або лише плечики (рис. 4: 2, 3; 5: 1, 4, 8). Горизонтальні хвилясті лінії, додані до прямих, створювали певне різноманіття візерунку (рис. 5: 2, 8, 11). По плечиках горщиків можна спостерігати й відбитки гребінцевого штампа: частіше — упорядкованими рядами (рис. 4: 3; 5: 7, 9), рідше — хаотично (рис. 5: 5). Значно рідше тіло горщиків прикрашали групами паралельних прямих ліній, котрі перетинались навкосячи майже перпендикулярно (рис. 5: 3, 12). Такий

різновид орнаментации широко представлений на грубошамотних товстостінних тарних піфосах, а для кухонного посуду не є властивим. Можливо, виробник хотів цим підкреслити сферу майбутнього використання цієї посудини?

Також зафіксовані фрагменти горщиків із оригінальним орнаментом: використання зворотних (спрямованих догори) фестонів, нанесених на прямі горизонтальні лінії (рис. 5: 6, 13). В одному випадку це доповнено додатковим нанесенням поодиноких коротких вертикальних ліній (рис. 5: 13). Ще одним унікальним артефактом колекції можна визнати фрагмент плечика, прикрашеного ярусами горизонтальних прямих і хвилястих ліній, між якими є вертикальні відбитки п'ятизубчатого штампа з ледь нанесеними хвилястими завитками (рис. 5: 15). Ще одним незвичайним фрагментом є уламок стінки горщика, суцільно прикрашений прямими та дугоподібними лініями, створеними багатозубчастим штампом (рис. 5: 14). Аналогії описаним вище оригінальним орнаментам на горщиках серед кухонної кераміки СКІС нам поки не відомі. Не виключено, що тут проявилась якась фантазія, або власні пошуки новизни в орнаментации. Нижня частина ще одного горщика, створеного явно за допомогою повільного гончарного кола, була прикрашена двома вертикальними і однією горизонтальною неупорядкованими лініями (рис. 4: 6), котрі взагалі не створюють орнаменту (періодична, упорядкована повторювальність окремих елементів). Його виготовлено явно не професійно, а як хатній виріб.

Рис. 5. Фрагменти кухонних горщиків
Fig. 5. Fragments of cooking pots

Край вінця горщика міг бути прикрашений одинарними або подвійними відбитками палички (рис. 4: 2, 7; 5: 1, 2) чи-то гребінцевого штампа (рис. 4: 3; 5: 7, 11), нанесеними навкося. Частина вінець не орнаментована (рис. 5: 4, 5, 8, 10).

Більшість горщиків дійшли до нас лише у вигляді фрагментів, однак отримані обсяги відновлених форм вельми показові (табл. 2) і становлять 1,8—2,5 л (рис. 4: 2, 3, 7). Неповні форми (рис. 4: 4, 6), скоріш за все, наближаються до 1 л. Такий обсяг кухонного горщика свідчить

про те, що в ньому могли готувати їжу лише на одне вживання для малої родини, яка не перевищувала 4—6 осіб (Колода 2001, с. 225). І це сповна корелює із корисним обсягом житлових споруд на поселенні (Колода 2021). Додаємо, що на денці одного з виробів (рис. 4: 7) виявлене традиційне клеймо — «хрест у колі».

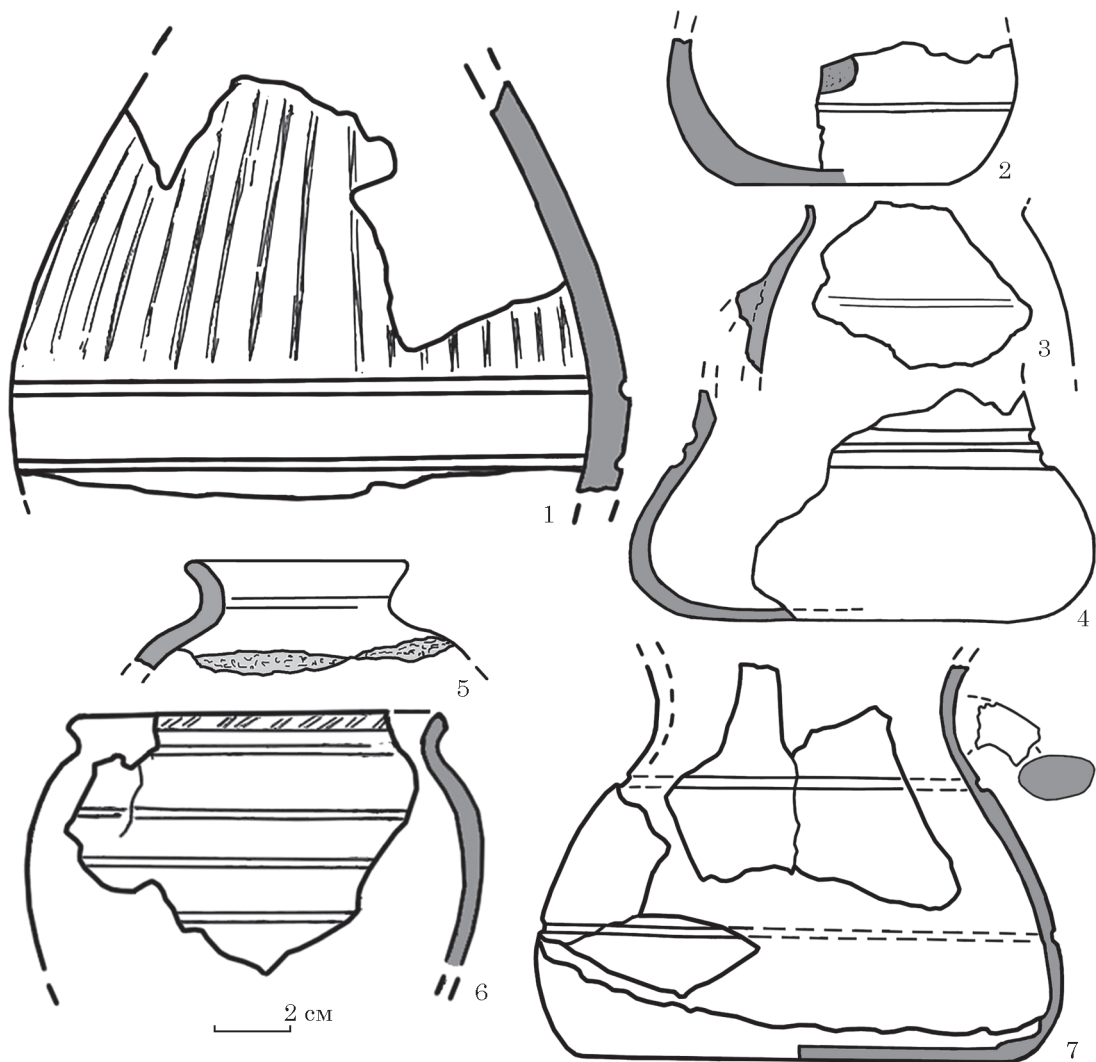
Глечики. Зазвичай ця категорія виробів властива групі столового посуду, але розміри знайденого фрагмента чорнолощеного глека є підставою віднести його, принаймні, до групи кухонного посуду (рис. 4: 1). В нього чітко

виділений злив, наявні рештки вертикальної ручки; по низу шийки є канелюра, над нею лощінням нанесена орнаментальна сітка з перехресних під прямим кутом нешироких лощених смуг. Знахідки кухонних і тарних глечиків обсягом до 10 л відомі на пам'ятках лісостепової зони Хозарського каганату, зокрема, на селищі Верхній Салтів (Колода 2016а, с. 117, рис. 4: 1), на сусідньому городищі Мохнач (Колода 2006, с. 33, рис. 52: 2; Колода, Квитковський 2008, с. 47—49, рис. 107).

Столовий посуд. Згідно зі статистичними обчисленнями не взятого до колекції керамічного матеріалу, фрагменти столового посуду становлять понад 50 % відсотків, що не є характерним для поселень СКІС. Скоріш за все, це (а також значна кількість парадних піфосів) свідчить про певний рівень статків мешканців цього поселення, а також особливе (більше) значення цього поселення у мікрореєоні з центром на городищі Мохнач у часи Хозарського каганату. Столовий посуд тут представлений такими категоріями: глечики, кухлі, кубушки,

горщики, горщики-вази. До цієї ж групи ми зараховуємо й обрядову посудину із двома емностями. Більшість їх використовували для споживання напоїв. Всі вироби виготовлені із якісного, тонко відмученого дрібнодисперсного тіста, без видимих домішок. Вони мають добре заглажену зовнішню поверхню, часто — із лощінням; якісно випалені (колір черепка на поверхнях і в перетині — практично однаковий: переважно чорний або відтінки сірого, зрідка бежевий або сіро-бежевий). Це, безсумнівно, продукція професійних гончарів.

Глечики. Їхні уламки в культурному шарі поселення є переважно фрагментами зливів по краю вінця та уламками видовжених ручок із лощінням або відповідними (широкими) профілями придонних частин. Окрім згаданих фрагментів виявлено і два розвали глечиків. Один із них (21 за польовим описом розкопу 1) з орнаментом у вигляді двох горизонтальних хвилястих ліній по плечу не піддавався реконструкції. Інший зберігся значною мірою — верхня частина тулуба (рис. 6: 1). Його обсяг

Рис. 6. Столовий посуд: 1 — глечик; 2—4, 7 — кухлі; 5 — кубушка; 6 — горщик
Fig. 6. Tableware: 1 — jar; 2—4, 7 — mugs; 5 — kubyshka; 6 — pot

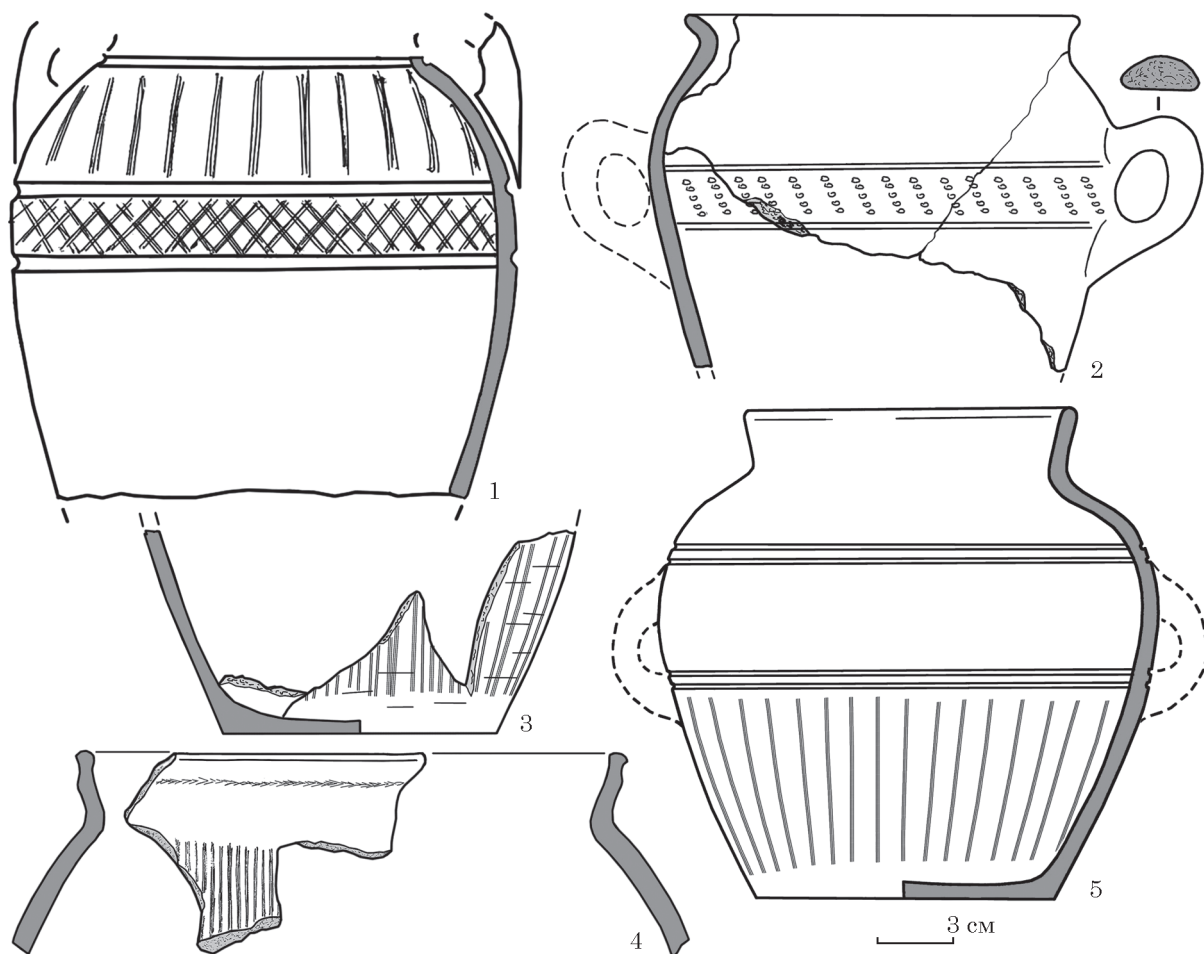

Рис. 7. Горщики-вази

Fig. 7. Pot vessels

був понад 1 л, але у цілому вигляді не більше 2 л, орнаментация складалась із двох горизонтальних канелюрів у місці максимального діаметру та подвійних упорядкованих вертикальних ліній над ними.

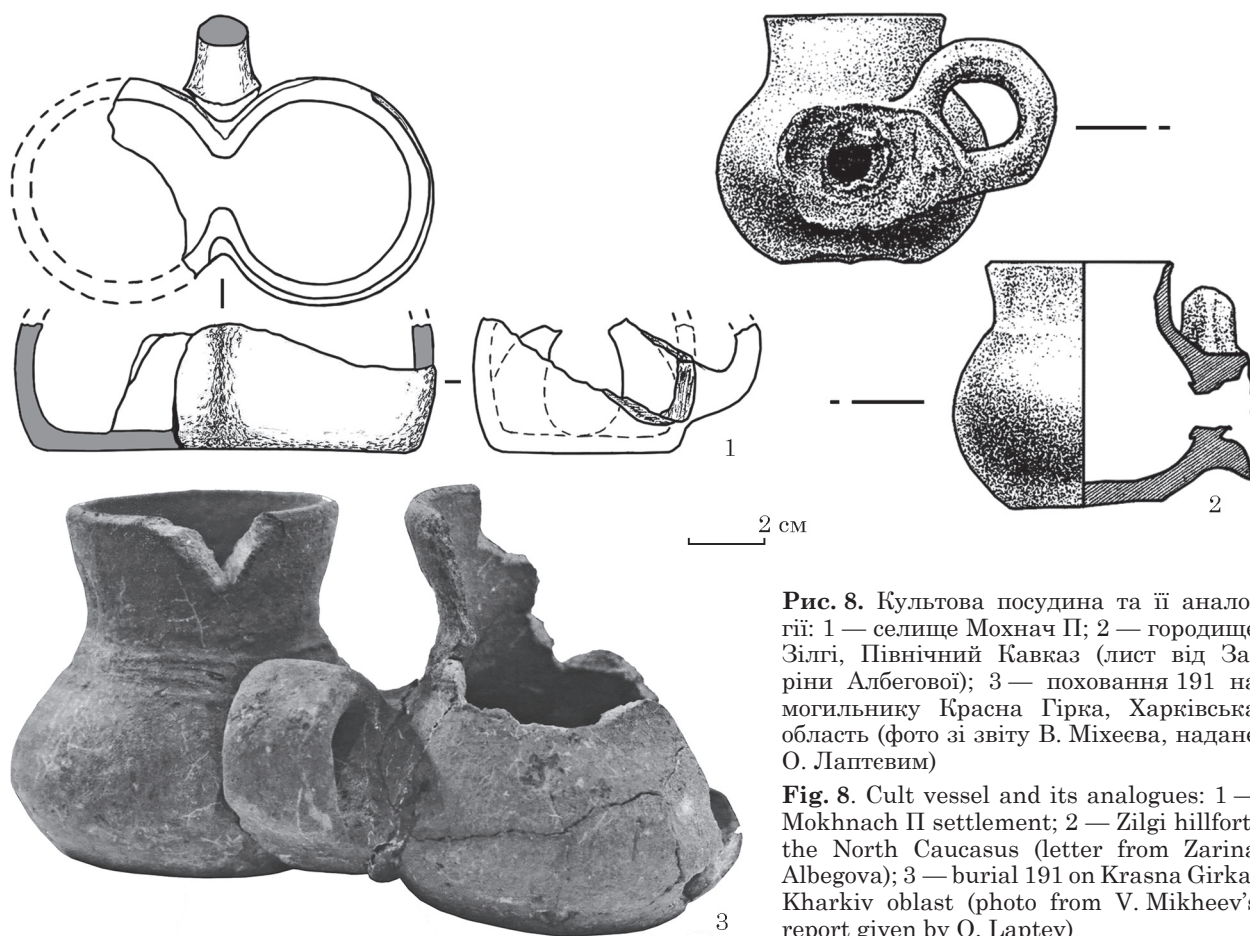
Кухлі. Ця категорія посуду вирізняється сірим кольором, петельчастою ручкою та відсутністю лощіння. Їхнє тіло мало традиційне розширення поблизу придонної частини та не менш традиційну орнаментацию горизонтальними канелюрами (рис. 6: 2, 3, 4, 7). Обсяг найбільшого із відновлених (рис. 6: 7) становив 0,6 л (табл. 2), інших — 0,3—0,5 л.

Кубушки. Ця категорія посуду важко виділяється серед фрагментованого керамічного загалу. До того ж, з власного досвіду та літератури, можна сказати, що ця категорія посуду була нечисленною у населення СКІС. Нам пощастило виявити лише одну фрагментовану кубушку (рис. 6: 5). Її обсяг обчислити було неможливо, але за аналогіями він не перебільшував 0,5 л.

Горщики-вази. Посуд цієї категорії представлений різноманітними фрагментами і кількома умовно цілими формами. Його характерною особливістю є наявність двох діаметрально розташованих ручок, що тяжіють до

місця найбільшого діаметру посудини (рис. 7: 1, 2, 5). Їхній обчислений обсяг становив 2—2,5 л (табл. 2). У прикрашанні помітна ярусність, для створення якої використано одинарні або подвійні канелюри. Деякі яруси могли залишатись неорнаментованими (рис. 7: 1, 2, 5). Найчастіше яруси орнаментували вертикальними або навкоси перехрещеними лощеними лініями (рис. 7: 1, 5) чи відбитками гребінцевого штампа у середньому ярусу навкоси (рис. 7: 2). Нижня частина одного з таких піфосів, що за розмірами і, як наслідок, за обсягом наближається до вимірних, орнаментована не тільки парними вертикальними лініями, але й горизонтально лощеними короткими лініями (рис. 7: 3). У цьому ми бачимо певну місцеву новацію. Уламок верхньої частини ще одного столового сосуда, прикрашений густим вертикальним лощінням (рис. 7: 4), з огляду на його обмежену збереженість, можна зарахувати як до категорії столових піфосів, так і до категорії тарного посуду (парадних піфосів чи парадних горщиків).

Горщики. На відміну від попередніх категорій столового посуду, пов'язаного із вживанням напоїв, цей посуд використовували для вживання густих страв (печеня, каші). За логі-

Рис. 8. Культова посудина та її аналогії: 1 — селище Мохнач П; 2 — городище Зілгі, Північний Кавказ (лист від Заріни Албегової); 3 — поховання 191 на могильнику Красна Гірка, Харківська область (фото зі звіту В. Міхеева, надане О. Лаптевим)

Fig. 8. Cult vessel and its analogues: 1 — Mokhnach II settlement; 2 — Zilgi hillfort, the North Caucasus (letter from Zarina Albegova); 3 — burial 191 on Krasna Girka, Kharkiv oblast (photo from V. Mikheev's report given by O. Laptev)

кою, його наявність в асортименті салтівського населення передбачали всі дослідники СКІС⁶. Однак, фактично, за допомогою математичних обчислень це вдалось виділити на масовому матеріалі гончарного центру в урочищі Роганіна (Колода 2001). Саме там були визначені три стандарти салтівських горщиків (столовий, кухонний і, умовно, «гостьовий»), менший із яких (0,5—0,6 л) зіставний із разовою порцією для вживання однієї людиною (Колода 2001, с. 225).

У керамічній колекції з селища Мохнач П можна впевнено говорити про наявність одного горщика (рис. 6: 6), традиційно прикрашеного горизонтально прокресленими поодинокими лініям по тулубу та відбитками палички / тріски. Його об'єм був близьким до пів літра. Не виключено, що можна виділити і ще одну таку неорнаментовану столову посудину (рис. 4: 5; табл. 2). Обидві вони, на відміну від традиційних кухонних горщиків, створені зі щільнішого тіста із додаванням домішок дрібного шамоту і не мали кіптяви та підпалін. Не виключено, що такі посудини могли використовувати не тільки для вживання густої їжі, а і як сільниці.

6. Вважаю, що складність виділення цієї категорії столового посуду полягала в тому, що у дослідників не було достатньої кількості цілих форм, придатних для коректного обчислення обсягу.

Обрядовий посуд. Ця категорія представлена єдиним екземпляром чорнолощеної посудини із двома однаковими ємностями (рис. 8: 1). Вони у край зрідка трапляються археологам, у чому я особисто пересвідчився, намагаючись відшукати аналогії цій посудині. На пам'ятках СКІС Харківщини відомо лише два майже ідентичні сіроглиняні підлощені екземпляри. Обсяг кожної частини з подвійних посудин, за приблизними підрахунками, не перевищував 0,5 л. Одна з них походить зі поховання 191 бі-ритуального могильника Красна Гірка (рис. 8: 3), в Ізюмському (раніше Балаклійському) районі (Міхеев, Колода, Любичев 1990, с. 14, табл. XXX). Друга виявлена під час дослідження інгумаційного поховання 107 на могильнику біля с. Нова Гусарівка (колишня Червона Гусарівка) того ж району (Аксенов 2017, с. 26, рис. 25: 9). Ще дві аналогії відомі на Північному Кавказі. Одна з них — половинка чорноглиняної із лощінням посудинки, знайденої на городищі Зілгі на Північному Кавказі (рис. 8: 2)⁷. Саме городище має доволі широке датування — I—VII ст. н. е. (Чшиєв 2021, с. 14), а обставини знахідки вказаного артефакта нам невідомі. Друга посудина відома за матеріалами багатого поховання, дослідженого на межі

7. Дякую Заріні Албеговій (ІА РАН) за консультацію і допомогу.

XIX—XX ст. неподалік від поселення Бахайта (Бахайтерах) на могильнику Верхня Рутха. Серед загального опису знахідок із «кам'яних камер» є добре збережений чорноглиняний двоemisний посуд, за формою аналогічний тим, що виявлені у могильниках Красна Гірка та Нова Гусарівка. Матеріали Верхньої Рутхи публікатор датує VI—VII ст. н. е. (Уварова 1900, с. 234, 369, рис. 197).

Призначення цих культових посудин виходить за межі звичайного побутового вживання страв (скоріш за все, напоїв). Вони вкрай зрідка трапляються в Європі та наближених до неї територіях починаючи з енеоліту (наприклад, трипільська культура). Відомі поодинокі екземпляри в кобанській культурі Північного Кавказу і на сарматських пам'ятках Передкавказзя⁸. Слід сказати, що взагалі тему посудин із двома емностями навіть не ставили як самостійний предмет дослідження, що ускладнює їх інтерпретацію і для салтівської культури.

Нещодавно була висловлена думка, що це — кухоль-«братина» (Аксёнов 2017, с. 26), котра, судячи з назви, могла бути використана в обряді побратимства. Такий звичай відомий у аланів-осетин ще зі скіфських часів. Дійсно, скіфський матеріал — платівка з кургану Куль-Оба зі сценами братання воїнів та аналогічна сцена на платівці з Сахнівки дають підстави стверджувати це. Тим більше, що численні лінгвістичні, археологічні та культурологічні дослідження неодноразово доводили, що сучасні осетини багато в чому наслідували скіфів і ранньосередньовічних аланів, наприклад (Цагараєв 2000, с. 82—292, рис. на обкладинці, рис. «б» на с. 284). Традиції побратимства та куначества (гостинності та дружби) зберігаються в осетинському суспільстві і дотепер (Калоев 2004, с. 294—301). Не заперечуючи таку інтерпретацію означеної посудини у обряді побратимства, вважаю за можливе доповнити і дещо розширити цю точку зору, котра базується на листуванні з Валерієм Цагараєвим, митцем і культурологом із Північної Осетії (м. Владикавказ).

Поштовхом для нашого спілкування і реєстрації стало історико-етнографічне дослідження осетин (Калоев 2004). Загальну суть можна визначити так: для сучасних корінних народів Північного Кавказу, зокрема осетин, родові звичаї та обряди — не далеке історичне минуле, а лише вчорашній день, котрий добре пам'ятають ще ті, хто були живими інформаторами В. Цагараєва ще у другій половині XX ст. Воно втілене в традиції господарювання, житлі, матеріальній культурі, збереженні родових звичаїв, елементах суспільного устрою, поховальному обряді. В них значною

мірою проявлено вплив кавказьких, тюркських та іранських елементів (Калоев 2004, с. 229, 286, 290—317, 327—367). Виходячи зі щойно означеного, вважаю за можливе навести найцікавіші тези, висловлені В. Цагараєвим у вже давньому нашому листуванні⁹.

За його відомостями, «подвійні посудини» для вживання напоїв, які він особисто бачив у фондах краєзнавчого музею Владикавказу (здебільшого дерев'яні), використовували під час осетинського молитовного застілля (кувда) як заміник ритуальної дерев'яної чаші для почесного гостя. Такому гостю давали особливу чашу, котрих могло бути дві, або навіть три (пити до дна з неї було не обов'язково). Далі він припускає, що «подвійна посудина» могла бути заміником такої почесної ритуальної чаші. Респондент припускає й іншу інтерпретацію її застосування: примирення «фамілій» (родів), між котрими виникла напруга (а це відбувалось часто у «тісному» кавказькому суспільстві). Підносила таку посудину рука нейтральної людини, котра мала авторитет з обох боків. Самої посудини сторони конфлікту руками не торкалися, кожен пив зі своєї «чаші», що цілком урівнювало їх, не даючи переваг жодній зі сторін. Тобто можна припустити, що така обрядова функція і такий її атрибут могли мати місце. Розумію, що це лише припущення. Але такі обставини спонукають до подальшого дослідження в означеному напрямі.

Безсумнівно, цікаво було б визначити набори посуду по виявлених на поселенні садибах, або комплексах. Однак більшість розвалів посудин знайдені поза межами житлово-господарських комплексів. А враховуючи інтенсивне використання площі поселення для господарських потреб у новий час і, особливо, у роки Другої світової війни, це не може бути коректним. Між тим, деякі з виявлених розвалів посуду зафіксовані в межах певних споруд. Так, один із великих парадних піфосів (рис. 3: 1) знаходився у комплексі 2, котрий залишився від невеликої ями-погребу із шатровим перекриттям (Колода 2009, с. 16—17; 2016с, с. 147—148). Один із розвалів кухонних горщиків, що так і не вдалось відновити навіть графічно (144 за польовим описом розкопу 1), виявлений у межах комплексу 8, що являв собою рештки літньої кухні (Колода 2009, с. 26—27; 2016с, с. 142—143). Найбільше розвалів посуду: три великих парадних піфоси та один горщик-ваза (рис. 3: 1, 6, 8; 7: 5) знайдені у комплексі 28. У салтівський час це була клуня (Колода 2011, с. 18—20; 2016с, с. 145—147).

Висновки. Виконаний аналіз керамічних матеріалів часів існування на селищі Мохнач II салтівської культурно-історичної спільності й

8. Інформація люб'язно надана З. Албеговою, В. Фльоровим та В. Малашевим (ІА РАН) в особистому листуванні.

9. Час листування 2009—2010 рр., коли я інтенсивно шукав аналогії цій незвичайній знахідці на селищі Мохнач II.

урахування попередніх досліджень цього поселення дають підстави для певних висновків.

Увесь посуд на селищі був гончарним. Для його створення майстри використовували як «швидке» гончарне коло, так і «повільне» коло (обертовий столик). Про місцеве створення посуду свідчать дві невеликі ями для гомогенізації глини у різних садибах. Але, скоріш за все, місцеве виготовлення кераміки було обмеженим (насамперед горщики), і існувало на рівні домашнього виробництва. Панівне становище в керамічному комплексі селища займав високоякісний привізний посуд, постачання його здійснювали з причорноморських територій і сусідніх гончарних центрів лісостепової зони Хозарського каганату, зокрема з городища Мохнач.

Набір посуду мешканців цього селища в часи його входження до населення лісостепової частини Хозарського каганату був якісним і різноманітним. Тут представлені всі його групи і практично всі категорії.

Тарна кераміка репрезентована амфорами, великими тарними піфосами, гідрією, баклагамі та великими парадними піфосами. Невелика кількість решток традиційних товстостінних тарних піфосів, виготовлених із додаванням до глиняного тіста великозернистого шамоту була незначною. Цей факт, а також відсутність зернових ям у піщаному та супіщаному матеріку, дають підстави стверджувати, що збіжжя та інші тверді продукти (коренеплоди, фрукти) зберігали здебільшого у м'якій тарі (шкіряні або ткані лантухи та короби з лози або лика). Однією з особливостей цієї групи кераміки на поселенні є значна кількість високоякісних орнаментованих великих парадних піфосів.

Кухонна кераміка представлена горщиками та глечиками. Перші з них — майже 40 % всього виявленого посуду. Здебільшого вони прикрашені традиційним для цієї категорії орнаментом: горизонтальні прямі та хвилясті лінії по тулубу доповнені косими відбитками гребінцевого штампа; край вінця прикрашено відбитками такого ж штампа або палички навкоси. Поряд із тим, на деяких горщиках є незвичайні і навіть оригінальні елементи орнаменту: перехресні або дугоподібні лінії, фестони, завитки. Це свідчить про пошуки майстрами-гончарями нових способів естетичного самовираження. Обсяг виміряних горщиків свідчить про панування на поселенні малої парної сім'ї, що корелює із невеликим корисним обсягом досліджених тут жителів.

Найрізноманітнішою та найбільшою є група столового посуду (понад половина керамічного матеріалу). Це є доволі незвичним для салтівських поселенських пам'яток і, зважаючи на значну кількість парадних тарних піфосів, свідчить про високий матеріальний рівень мешканців поселення. Столовий посуд тут представляють глечики, кухлі, кубушки, горщики-вази,

горщики, а також обрядова посудина із двома ємностями. Більшість їх використовували для споживання напоїв. Всі вони створені із якісного тіста, мають добре оброблену прикрашену поверхню, добротний випал переважно чорно-сірих відтінків. Це була, безсумнівно, продукція професійних гончарів.

Єдиний посуд із двома ємностями представляє гранично обмежену категорію обрядово-культової кераміки і має незначну кількість аналогій: перш за все, в салтівських пам'ятках Сіверського Дінця. За походженням така форма сягає кінця бронзової — ранньої залізної доби Північного Кавказу і Передкавказзя. Вона відображає багатовікові традиції і культуру іраномовних, тюркських і кавказьких племен. Подібні посудини могли використовувати в обрядах побратимства, куначества, міжродового примирення, а також застосовувати як почесну питну чашу для найшанованішого гостя під час застілля.

ЛІТЕРАТУРА

- Аксёнов, В. С. 2017. *Моги́льник салтово-маяцкой культуры у с. Червоная Гусаровка на Северском Донце*. Харьков: Рожко С. Г.
- Горбаненко, С. А., Колода, В. В. 2013. *Сільське господарство на слов'яно-хозарському порубіжжі*. Київ: ІА НАН України.
- Калоев, Б. А. 2004. *Осетины. Историко-этнографическое исследование*. Москва: Наука.
- Колода, В. В. 2001. Салтовское гончарное производство (по материалам ремесленного центра в урочище Роганина). *Степи Европы в эпоху средневековья*, 2, с. 219-232.
- Колода, В. В. 2006. *Отчёт о работе Средневековой экспедиции Харьковского национального педагогического университета в 2006 году*. НА ІА НАН України, ф. 64, 2006/29.
- Колода, В. В. 2009. *Отчёт о работе Средневековой экспедиции Харьковского национального педагогического университета в 2009 году (селище «Мохнач П» в Змиевском районе Харьковской области)*. НА ІА НАН України, ф. 64, 2009/175.
- Колода, В. В. 2010. Жилище и мастерская гончара на городище Мохнач. *Верхнедонский археологический сборник*, 5, с. 149-163.
- Колода, В. В. 2011. *Отчёт о работе Средневековой экспедиции Харьковского национального педагогического университета в 2011 году (селище «Мохнач П» в Змиевском районе Харьковской области)*. НА ІА НАН України, ф. 64, 2011/97.
- Колода, В. В. 2015. Унікальний жилищно-хозяйственный комплекс салтовской культуры на селище Мохнач П. *Хазарский альманах*, 13, с. 111-129.
- Колода, В. В. 2016а. Раннесредневековая керамика селища Верхний Салтов (по материалам раскопок 1996—1998, 2004 гг.). В: Аксёнов, В. С. (ред.). *Верхньосалтівське городище. Одне життя у контексті великих досліджень. Пам'яті Н. В. Чернігової*. Харків: Федорко, с. 112-124.
- Колода, В. В. 2016б. Специализированные ремесленные инструменты, их роль и место среди орудий труда на салтово-маяцком селище Мохнач П. В: Скоробагатов, А. М. (ред.). *Археология восточноев-*

ропейской лесостепи: материалы II Международной научной конференции. Воронеж, 18—20 декабря 2015 года. Воронеж: ВГПУ, с. 317-326.

Колода, В. В. 2016с. Хозяйственные комплексы салтовского времени на селище Мохнач П. *Хазарский альманах*, 14, с. 135-163.

Колода, В. В. 2017. Специалізовані знаряддя як відображення рівня ремісничого виробництва на селищі «Мохнач П» у салтівський час. *Археологія і давня історія України*, 22, с. 40-49.

Колода, В. В. 2021. Садиби салтівської культурно-історичної спільноти на селищі Мохнач П: критерії виділення та господарський склад. *Археологія і давня історія України*, 3, с. 131-140.

Колода, В. В., Горбаненко, С. А. 2018. *Сільське господарство населення Хозарського каганату в лісостеповій зоні*. Київ: Академперіодика.

Колода, В. В., Квитковський, В. І. 2008. *Отчёт о работе Средневековой экспедиции Харьковского национального педагогического университета в 2008 году (селище Пятницкое-1 и городище Мохнач в Харьковской области)*. НА ІА НАН України, ф. 64, 2008/91.

Колода, В. В., Колода, Т. А. 2009. Кузнечная мастерская нового ремесленного центра лесостепной Хазарии. *Хазарский альманах*, 8, с. 203-216.

Колода, В. В., Свистун, Г. Е. 2014. *Отчёт о работе Средневековой экспедиции Харьковского национального педагогического университета в 2014 году (городище Мохнач и селище Мохнач П, Змиевской район Харьковской обл.)*. НА ІА НАН України, ф. 64, 2014/б. н. (в обробці).

Корохіна, А. В., Колода, В. В. 2019. Матеріали доби пізньої бронзи з поселення Мохнач П. *Археологія і давня історія України*, 3, с. 165-175.

Михеев, В. К., Колода, В. В., Любичев, М. В. 1990. *Отчёт о работе Средневековой археологической экспедиции Харьковского университета за 1990 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1990/226.

Плетнева, С. А. 1967. *От кочевий к городам. Салтово-Маяцкая культура*. Материалы и исследования по археологии СССР, 142. Москва: Наука.

Плетнева, С. А. 1989. *На славяно-хазарском пограничье (Дмитриевский археологический комплекс)*. Москва: Наука.

Уварова, П. С. 1900. *Могильники Северного Кавказа*. Материалы по археологии Кавказа, собранные экспедициями Московского археологического общества, VIII. Москва: Товарищество А. И. Мамонова.

Цагараев, В. А. 2000. *Золотая яблоня нартов: история, мифология, искусство, семантика*. Владикавказ: Республиканское издательско-полиграфическое предприятие им. В. А. Гассиева.

Чшиев, В. Т. 2021. Зилгинское раннеаланское городище: древний мегаполис на трассе Великого шёлкового пути. *Вестник Владикавказского научного центра*, 18 (1), с. 12-18.

Koloda, V., Gorbanenko, S. 2020. *Agriculture in the Forest-Steppe Region of Khazaria*. East Central and East-ern Europe in the Middle Ages, 450—1450, 66. Leiden; Boston: Brill.

REFERENCES

Aksenov, V. S. 2017. *Mogilnik saltovo-maiatskoi kultury u s. Chervonaia Gusarovka na Severskom Dontse*. Kharkiv: Rozhko S. G.

Horbanenko, S. A., Koloda, V. V. 2013. *Sil'ske hospodarstvo na slov'iano-khozarському porubizhzhі*. Kyiv: IA NAN Ukrainy.

Kaloev, B. A. 2004. *Osetiny. Istoriko-etnograficheskoe issledovanie*. Moscow: Nauka.

Koloda, V. V. 2001. Saltovskoe goncharnoe proizvodstvo (po materialam remeslennogo tsentra v urochishche Roganina). *Stepi Evropy v epokhu srednevekovia*, 2, s. 219-232.

Koloda, V. V. 2006. *Otchet o rabote Srednevekovoi ekspeditsii Kharkovskogo natsionalnogo pedagogicheskogo universiteta v 2006 godu*. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 2006/29.

Koloda, V. V. 2009. *Otchet o rabote Srednevekovoi ekspeditsii Kharkovskogo natsionalnogo pedagogicheskogo universiteta v 2009 godu (selishche «Mokhnach P» v Zmievskom raione Kharkovskoi oblasti)*. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 2009/175.

Koloda, V. V. 2010. Zhilishche i masterskaia gonchara na gorodishche Mokhnach. *Verkhnedonskii arkheologicheskii sbornik*, 5, s. 149-163.

Koloda, V. V. 2011. *Otchet o rabote Srednevekovoi ekspeditsii Kharkovskogo natsionalnogo pedagogicheskogo universiteta v 2011 godu (selishche «Mokhnach P» v Zmievskom raione Kharkovskoi oblasti)*. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 2011/97.

Koloda, V. V. 2015. Unikalnyi zhilishchno-khoziaistvennyi kompleks saltovskoi kultury na selishche Mokhnach P. *Khazar'skii almanakh*, 13, s. 111-129.

Koloda, V. V. 2016a. Rannesrednevekoviaia keramika selishcha Verkhonii Saltov (po materialam raskopok 1996—1998, 2004 gg.). In: Aksonov, V. S. (red.). *Verkhnosaltivske horodyshche. Odne zhyttia u konteksti velykykh doslidzhen. Pam'iaty N. V. Chernihovoi*. Kharkiv: Fedorko, s. 112-124.

Koloda, V. V. 2016b. Spetsializovannye remeslennye instrumenty, ikh rol i mesto sredi orudii truda na saltovo-maiatskom selishche Mokhnach P. In: Skorobogatov, A. M. (red.). *Arkheologiiia vostochnoevropeiskoi lesostepi: materialy II Mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii. Voronezh, 18—20 dekabria 2015 goda*. Voronezh: VGPU, s. 317-326.

Koloda, V. V. 2016c. Khoziaistvennye komplekсы saltovskogo vremeni na selishche Mokhnach P. *Khazar'skii almanakh*, 14, s. 135-163.

Koloda, V. V. 2017. Spetsializovani znariaddia yak vido-brazhennia rivnia remisnychoho vyrobnytstva na selyshchi «Mokhnach P» u saltivskiy chas. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 22, s. 40-49.

Koloda, V. V. 2021. Sadyby saltivskoi kulturno-istorychnoi spilnoty na selyshchi Mokhnach P: kryterii vydielennia ta hospodarskyi sklad. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 3, s. 131-140.

Koloda, V. V., Horbanenko, S. A. 2018. *Sil'ske hospodarstvo naselennia Khozar'skoho kahanatu v lisostepovii zoni*. Kyiv: Akadempriodyka.

Koloda, V. V., Kvitkovskii, V. I. 2008. *Otchet o rabote Srednevekovoi ekspeditsii Kharkovskogo natsionalnogo pedagogicheskogo universiteta v 2008 godu (selishche Piatnitskoe-1 i gorodishche Mokhnach v Kharkovskoi oblasti)*. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 2008/91.

Koloda, V. V., Koloda, T. A. 2009. Kuznechnaia masterskaia novogo remeslennogo tsentra lesostepnoi Khazarii. *Khazar'skii almanakh*, 8, s. 203-216.

Koloda, V. V., Svistun, G. E. 2014. *Otchet o rabote Srednevekovoi ekspeditsii Kharkovskogo natsionalnogo pedagogicheskogo universiteta v 2014 godu (gorodishche Mokhnach i selishche Mokhnach P, Zmievskoi raion Kharkovskoi obl.)*. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 2014/b. n.

Korokhina, A. V., Koloda, V. V. 2019. Materialy doby piznoi bronzy z poselennia Mokhnach P. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 3, s. 165-175.

Mikheev, V. K., Koloda, V. V., Liubichev, M. V. 1990. *Otchet o rabote Srednevekovoi arkheologicheskoi ekspeditsii Kharkovskogo universiteta za 1990 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1990/226.

Pletneva, S. A. 1967. *Ot kochevii k gorodam. Saltovo-Maiatskaia kultura*. Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR, 142. Moscow: Nauka.

Pletneva, S. A. 1989. *Na slaviano-khozar'skom pograniche (Dmitrievskii arkheologicheskii kompleks)*. Moscow: Nauka.

Uvarova, P. S. 1900. *Mogilniki Severnogo Kavkaza*. Materialy, po arkheologii Kavkaza, sobrannye ekspeditsiiami

Moskovskogo arkheologicheskogo obshchestva, VIII. Moscow: Tovarithchestvo A. I. Mamontova.

Tsagaraev, V. A. 2000. *Zolotaia iablonia nartov: istoriia, mifologiya, iskusstvo, semantika*. Vladikavkaz: Respublikanskoe izdatel'sko-poligraficheskoe predpriiatiye im. V. A. Gassieva.

Chshiev, V. T. 2021. Zilginskoe rannealanskoe gorodishche: drevnii megapolis na trasse Velikogo shelkovogo puti. *Vestnik Vladikavkazskogo nauchnogo tsentra*, 18 (1), s. 12-18.

Koloda, V., Gorbanenko, S. 2020. *Agriculture in the Forest-Steppe Region of Khazaria*. East Central and East-ern Europe in the Middle Ages, 450—1450, 66. Leiden; Boston: Brill.

V. Koloda

SALTOV POTTERY IN MOKHNACH P SETTLEMENT

The pottery of the Saltiv cultural-historical community period (8th — mid-10th centuries) found in Mokhnach-P settlement is analyzed in the paper. This settlement is the best researched one in the microregion of the hillfort Mokhnach, Chuhuiv district in Kharkiv region. The settlement was a part of the Khazar Khaganate forest-steppe territory at the late 1st millennium AD.

All pottery found in the settlement was wheel-made. The traces of local ceramic manufacture, such as two pits for clay homogenization, pointed to this fact. However, it related to the production of the most popular ceramic categories (cooking pots) and was at the level of homemade manufacturing. High-quality imported pottery occupied a dominant position. It was supplied from the Northern Pontic region and neighboring pottery centers of the Khaganate's forest-steppe. The tableware set was of high quality and diversity. Almost all of its groups and categories are mentioned here. Tare pottery are presented by amphorae, big tare

pithoi, hydria, flasks and big ceremonial pithoi. Pots and jugs can be found among cooking ceramics. Tableware includes jars, mugs, kubyshkas, table pithoi, pots, and also a ceremonial vessel with two containers. Form and ornamentation of these vessels are traditional and have a lot of analogies to all territories of the Saltiv cultural-historical community.

The peculiarity of the local ceramic complex is in the extremely small amount of remains of thick-walled tare pithoi made of chamotte clay for grain storage. Other features include a lot of high-quality ceremonial pithoi and separate rare ornaments on cooking pots. The volume of pots indicates the domination of a small couple family; it completely correlates with a tiny useful amount of the researched dwellings here.

The only vessel with two containers belongs to an extremely limited category of ceremonial and cult ceramics, and has a very restricted range of analogies, mostly on Saltiv sites of the Siverskyi Donets. It reflects the traditions and culture of Iranian-speaking, Turkic and also Caucasian nations, beginning, at least, from the early Iron Age. These vessels could be used in a ritual of fraternity, inter-family reconciliation, and also could serve as an honorable drinking bowl for the most respected guest during a feast.

Keywords: Early Middle Ages, The Khazar khaganate, Saltiv archaeological culture, Saltiv cultural-historical community, pottery.

Одержано 29.06.2024

КОЛОДА Володимир, кандидат історичних наук, Харківський національний педагогічний університету ім. Г. С. Сковороди, Харків, Україна.

KOLODA Volodymyr, Ph. D. in history (Candidate of Historical Sciences), Hryhori Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-8614-2039,

e-mail: koloda.v@gmail.com.